

7. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1816. – Арк. 43.
8. Там само. – Арк. 43.
9. Там само. – Арк. 43зв.
10. Там само.
11. Вісник ЦВК, РНК, РПО СРСР. – 1924. – № 5. – Ст. 167.
12. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 2710. – Арк. 119.
13. Там само. – Арк. 119.
14. Там само.
15. Там само.
16. ЦДАВО України. – Арк. 120.
17. Там само.
18. Там само. – Арк. 121.
19. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). – Ф. 1. – Оп. 20. – Спр. 2025. – Арк. 1.
20. Там само.
21. Там само. – Арк. 1–2.
22. Там само. – Арк. 3
23. Кармазина М. С. Деятельность добровольных обществ Украинской ССР в период социалистической реконструкции народного хозяйства. 1926-1936. Автореферат с. у. с. к. и. н. – Днепропетровск, 1989. – С. 9–10.
24. Там же. – С. 11.
25. Положение о районных (волостных) съездах Советов и районных (волостных) исполнительных комитетах. – Х., 1923. – С. 10–11.
26. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 1. – Спр. 1816. – Арк. 9–10.
27. Там само. – Оп. 2. – Спр. 2710. – Арк. 136-136зв.
28. Бюллетень НКВД УССР. – 1922. – № 13–14. – С. 5-7; 8–10.
29. Там само.
30. Там само.
31. Там само. – № 19. – С. 6–7.
32. Там само.
33. Там само. – 1923. – № 13 (18). – С. 3
34. Адміністративний вісник. – 1925. – № 1–2. – С. 54.
35. Там само.
36. Бюллетень НКВД УССР. – 1925. – № 1.
37. Бюллетень НКВД УССР. – 1924. – № 9-10. – С. 29–30.
38. Там же. – 1922. – № 13-14. – С. 9–10.
39. ЦДАВО України. – Ф. 5. – Оп. 2. – Спр. 311. – Арк. 30, 32.

Донченко С.П.

ЛІБЕРАЛИ УКРАЇНИ В УРЯДІ ГЕТЬМАНА П.СКОРОПАДСЬКОГО (липень-жовтень 1918 р.)

Тринадцять років незалежності України привели до того, що, лібералізм, який тільки почав розвиватися в державі, поступово, за прикладом Росії, став визнаватися шкідливим. Але події виборчої кампанії Президента України 2004 р. довели, що на відміну від Росії, лібералізм потрібен українському народу. Лібералізм – це законслухняність, свобода особистості, недоторканість особи тощо, і все це не втратило своєї цінності. І тому сьогодні досить важливо знати і використовувати історичний досвід українських лібералів початку ХХ ст. В усякому випадку в добу Держави П.Скоропадського в Україні проводилася така внутрішня і зовнішня політика, яка давала державницькі результати. Це був другий етап становлення, давалося все дуже складно, враховуючи громадянську війну і те, що в уряді брали участь представники різних політичних партій, в тому числі й ліберали.

Добу Держави П.Скоропадського вивчали і вивчають чимало істориків. Найбільше уваги цьому періоду приділяли такі історики як: В.Воєчин, А.Гриценко, Ж.Дзейко, М.Дмитренко, О.Дудко, С.Кульчицький, О.Лисенко, О.Лупандін, Ф.Проданюк, І.Срібняк, М.Якупов, В.Яценко та ін.

Наше завдання полягає в тому, щоб розглянути роль, вплив і участь ліберальних партій України на події, що відбувалися в добу Держави П.Скоропадського в липні - жовтні 1918 р.

Історик М.Якупов вважає, що беручи участь в організації Української Держави, українські кадети в цей період фактично зрадили своїм принципам: 1.Принципу „єдиної і неділимої Росії”; 2.Вірності союзникам по Антанті (і своєму демократичному взірцеві – Англії)” [14, с. 70].

Зміни тактики українських кадетів стали, схоже, чи не найголовнішою темою обговорення в Центральному Комітеті партії. Приймалися двоїсті резолюції, в яких обговорювалась орієнтація на Німеччину - ворога Росії, і водночас констатовалося, що дії українських кадетів обумовлені „сумною неминучістю”. Неофіційна точка зору московських кадетів: „Кияни кинулись головою вниз, у помийну яму германофільства”. Позиція П.Мілюкова засуджувалася. Головою ЦК став П.Долгоруков [14, с. 71].

Політика уряду П.Скоропадського з багатьох пунктів, окрім деяких, не збігалася з програмою і принци-

пами кадетської партії. Про це говорили члени Головного комітету на своєму засіданні за участю членів уряду 8 вересня 1918 р. Головний комітет ухвалив резолюцію, в якій наголошувалося, що за відсутності солідарності в кабінеті міністри-кадети не повинні відповідати за всю політику Ради Міністрів. Але комітет висловився за участь в уряді, аби мати змогу поширювати демократичні принципи партії.

І якщо для російських кадетів українська ідея не мала самоцінності, то український відділ кадетської партії вживав заходи, спрямовані на утвердження, розбудову української державності. Так, міністр фінансів, кадет А.Ржепецький очолив реформу із запровадження національної валюти. За програмною кадетів проводилася судова реформа, була підготовлена аграрна реформа. Міністр освіти кадет і есеф М.Василенко чимало зробив для розвитку української культури [14].

Гетьман у травні 1918 р. намагався заручитися підтримкою найпоміркованіших українських діячів, членів УПСФ, запрошуючи їх до свого уряду, але вони відмовилися. Уряд був сформований переважно з неукраїнських елементів. З цього приводу член УПСФ С.Русова у своїх спогадах писала: „В українських колах часто обмірковувалося питання, чи підтримувати гетьмана, чи брати участь в уряді, коли гетьман закликав українців на урядові посади, і майже завжди одногосно приходили до негативної відповіді на ці питання. коротка участь есерів у кабінеті Лизогуба й їх невдала спроба спроводини політику гетьманського правительства на українські тори тільки підтвердила слушність позиції Національного Союзу” [11, с. 139].

Після приходу до влади П.Скоропадського соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники, центральна течія українських есерів, обурюючись свавіллям німецьких військ, таки припускали можливість співпраці з гетьманською владою, так би мовити, для збереження українського характеру державності і хоч якогось демократизму. Члени УПСФ відмовились увійти до новоствореного уряду, але погодилися на переговори з німцями за участю УСДРП. Та зрештою, коли делегація у складі В.Винниченка (УСДРП), С.Єфремова та К.Лоського (УПСФ), М.Салтана (УПСР) та В.Андрієвського (УПСС) наважилася на зустріч з генералом В.Гренером і заявила про готовність до співпраці за умови збереження республіканської форми державності, скасування гетьманських законів, упровадження демократично-республіканської конституції та усунення П.Скоропадського, у відповідь почули: вороття до Центральної Ради неможливе, німецька влада визнала Гетьмана [2, с. 23].

Загострення політичної боротьби в Україні спричинилося до поглиблення процесу внутрішнього розмежування практично в усіх політичних таборах, які претендували на владу в Україні. На з'їзді УПСФ (10-12 травня 1918 р.) О.Шульгін у доповіді «Про міжнародне становище України» вказав на необхідність визначити окремою резолюцією „хід думок партії од федералізму до самостійності в зв'язку з ходом історичних подій”. Він наполягав на збереженні загального миру, нейтралітету України, закликав домагатися визнання її державності з боку як воюючих, так і нейтральних держав. Зрештою делегати рішуче висловилися за самостійність України і категорично заперечували можливість федерації з Радянською Росією. Разом з тим, вони засуджували політику гетьманського уряду, схарактеризувавши її як антидемократичну, а кабінет міністрів як реакційний, відтак заборонили членам УПСФ в ньому брати участь [2, с. 23]. Певною мірою відхід від федеративності теж є порушенням програми УПСФ.

Згодом соціаліст-федераліст С.Єфремов писав: „Гетьманщина прийняла на спадщину державну незалежність України з цим мусила була спершу рахуватись... Кабінет, складений з ліберальних здебільшого елементів, розпочав найчорнішу реакцію, кабінет на Україні - був без українців” [9].

28 червня 1918 р. у розмові з Ф.Лизогубом німецький посол в Україні барон Мумм дав зрозуміти, що німці зацікавлені в запрошенні до уряду представників українських політичних партій, насамперед соціалістів-федералістів (заради компромісу з селянством). За дорученням Гетьмана Д. Дорошенко почав переговори про участь українських політичних сил в уряді. Тривалий час такі переговори залишалися безплідними, бо Гетьман і українські партії ніяк не могли віднайти платформи для порозуміння. Гетьмана приваблювала національно-державна частина програми українських партій, але насторожував їхній соціальний радикалізм і соціалістична ідеологія. Українські партії як виразники демократичних тенденцій суспільства загалом не потребували Гетьмана і змушені були з ним рахуватися як з політичною реальністю [5]. Проте не поспішали увійти до уряду фракцією - тільки як окремі члени УПСФ.

На середину 1918 р. загострилася ситуація як у внутрішній, так і зовнішній політиці. Але дипломатичні кадри зробили свій внесок на користь України. Серед дипломатів були й українські ліберали. Так, новий український посол у Берліні Федір (Теодор) Штейнглер (кадет, потім член ТУП, згодом соціаліст-федераліст) доклав чимало зусиль для виправлення становища. Безпосередні контакти Ф.Штейнгеля з німецьким канцлером сприяли тому, що 2 червня 1918 р. Німеччина офіційно визнала Українську Державу, незабаром - Австро-Угорщина, Болгарія і Туреччина [10, с. 136].

Посол України в Болгарії Олександр Шульгін (член УПСФ), у свою чергу, також активно сприяв дружнім відносинам між обома країнами.

Без ускладнень розвивалися дипломатичні відносини України з Туреччиною. Представник УНР у Туреччині М.Левицький (член УПСФ) був відкликаний після державного перевороту до Києва. Наприкінці літа до Туреччини прибув український посол М.Суковкін.

А з Австро-Угорщиною відносини були складними. Спочатку послом був А.Яковлев (член УПСФ), а з 27 червня 1918 р. – В.Липинський (також член УПСФ). Український уряд запропонував негайно скликати змішану комісію для остаточного вирішення питань про кордони з Австро-Угорщиною та допустити у п'ять Холмських повітів, окупованих австрійськими військами, адміністрацію українського губерньського староства Підляшшя і Холмщини О.Скоропис-Йолтуховського (раніше старости підкорялися лише повіти, окуповані німецькими військами). Водночас Гетьман запропонував німцям взяти під свій контроль землі, зайняті австрійськими військами, а в листопаді Д.Дорошенко (член УПСФ) навіть уклав з цього питання угоду з ні-

мецьким урядом [10].

Усе виразніше в Україні починають розуміти, що німці ставлять за мету відновлення царської Росії [4]. Уже у серпні 1918 р., під час відвідин Берліна головою Ради Міністрів Ф. Лизогубом, його інтерв'ю показало, що український уряд має намір діяти в цьому напрямі [9].

У вересні 1918 р. соціалісти-федералісти проводять конференцію. На неї прибули представники Київщини, Чернігівщини, Полтавщини, Харківщини, Волині, Катеринославщини. Загалом у роботі взяли участь 89 делегатів. Заслухано доповіді: про внутрішнє (А.Ніковський) та міжнародне становище (А.Яковлев), про програмові зміни у зв'язку з постановою з'їзду партії 10–12 травня 1918 р. (М.Кушнір) та інші питання [12]. З огляду на зміни, що проявилися в переорієнтації на Антанту, ухвалюється нейтральна постанова. Суть її – нагальна потреба дбати про закріплення міжнародного становища України через її „як самостійної держави в першу чергу нейтральними державами, і через зав'язання міжнародних політичних і торговельних зносин». Відносини з союзниками по Брестському договору мали носити характер „повної лояльності, взаємного довіря і обопільної поваги до державних і національних інтересів”. Щодо відносин між державами, які утворилися в результаті розпаду Росії, то передбачалося, що вони „повинні ґрунтуватися на повній пошані і признанню самостійності України, а також порозумінню економічних інтересів” [13, с. 1].

Але про поведження німецьких військ, про розправи над населенням конференція нічого не вирішила, лише констатувала ситуацію, до того ж, матеріал „з незалежних причин” не був надрукований. Вочевидь соціалісти-федералісти не захотіли цього робити з двох причин: по-перше, вони були причетними до приходу німців в Україну; по-друге, це було пов'язано з арештами опозиціонерів німецькими і місцевими органами влади [2].

До середини жовтня 1918 р. конфронтація між партіями, які були у складі Українського Національного Союзу та Кабінетом Міністрів Української Держави набула відвертого характеру. Соціалісти-федералісти, котрі входили як до уряду, так і до УНС фактично ніяким чином не могли впливати на ситуацію.

Було розпущено старий уряд і створено новий, до якого ввійшли переважно соціалісти-федералісти: головою уряду лишився Ф.Лизогуб, міністром закордонних справ призначений Д.Дорошенко (УПСФ), військ – О.Рогоза, внутрішніх справ – В.Рейнбот (тимчасово), фінансів – А.Ржепецький (кадет), сповідань – О.Лотоцький (УПСФ), народної освіти – П.Стебницький (УПСФ), земельних справ – В.Леонтович, харчових справ – С.Гербель (кадет), юстиції – А.Вязлов (УПСФ), торгу та промисловості – С.Мерінг, шляхів – Б.Бутенко (кадет), праці – М.Славинський (УПСФ), народного здоров'я – В.Любинський, державним контролером – С.Петров, державним секретарем – С.Завадський (УПСФ) [3; 1].

Революційні події в Німеччині у жовтні 1918 р. підштовхнули Гетьмана П.Скоропадського до підтримки курсу, який обрали кадети-міністри, хоча більшість партій висловилися за незалежність України. 16 листопада 1918 р. у пресі була надрукована „Грамота гетьмана всієї України до всіх українських громадян і козаків”. Цитуємо: „Нині перед нами нові державні завдання. Держави союзу були друзями попередньої великої єдиної Російської держави. На нових засадах, на засадах федеративних, повинні бути відновлені попередня велич і сила Всеросійської держави. В цій федерації Україні належить зайняти одне з перших місць, бо від неї почалися порядок і законність в країні і в її межах вперше зітхнули вільно всі принижені і пригноблені більшовистським деспотизмом громадяни колишньої Росії. Їй першій належить виступити в справі створення Всеросійської федерації, метою якої явиться відновлення великої Росії” [8; 5]. Про наступні події В.Винниченко писав: „Кожний українець, що був тоді в Києві, пам'ятає як руська офіцерня заходилась біля сеї „святої патріотичної справи” порядкувати, як „самостійник і патріот” І.Кістяківський здирав останні клаптки української національності з будинку Національного Клубу, український прапор, і вшав на його місце „руський флаг”, як руська охранка, руська офіцерня, руська чорна сотня гасала тоді по столиці „української” держави вишукуючи українців, і набивали ними тюрми й участки” [8]. А перед цим, 15 листопада генерал А.Денікін надіслав листа Гетьману, в якому просив останнього згадати обов'язок офіцера руської служби і всіма силами співдіяти відтворенню єдиної Росії [7].

Як відомо, „українська влада” при Гетьмані П.Скоропадському протрималася так само недовго. Уже 17 листопада 1918 р., після проголошення грамоти, був сформований новий кабінет, до якого увійшли знову кадети і члени конституційно-прогресивної партії. Тепер курс відповідав програмі кадетів. До складу нового уряду ввійшли: голова і міністр земельних справ – С.Гербель (кадет), міністр закордонних справ – Г.Афанасьєв (кадет), військ – Д.Шуцький, морських справ – А.Покровський, внутрішніх справ – І.Кістяковський (кадет), освіти – В.Науменко (кадет, есеф), сповідань – М.Воронович, фінансів – А.Ржепецький (конституційно-прогресивна партія), шляхів – В.Лянберг, торгівлі – С.Мерінг, юстиції – В.Рейнбот, народного здоров'я – В.Любинський (конституційно-прогресивна партія), праці – В.Косинський, харчових справ – Г.Глинка, державний контролер – С.Петров [3; 5].

Новий уряд уже не відігравав ніякої ролі, оскільки розросталося невдоволення гетьманщиною. Напередодні протигетьманського повстання Український національний союз поширив свій вплив, об'єднавши такі партії та організації: Українську партію соціалістів-самостійників, Українську партію соціалістів-революціонерів, Українську партію соціалістів-федералістів, Селянську спілку, Трудовиків, Галицько-Буковинську Раду, Холмський комітет, Кримську українську Раду, Всеукраїнську вчительську спілку, Залізничну спілку, Поштово-телеграфну спілку, Українське правниче товариство, Кирило-Мефодіївське товариство, Студентську спілку, Чорноморську українську раду. Очолював УНС В.Винниченко. Відділення УНС діяли в усіх великих містах України: Одесі, Харкові, Катеринославі, Полтаві, Вінниці, Кам'янець-Подільському, Кременчуці з центром, без сумніву, в Києві [2].

Фактично УНС – опозиційна гетьманському режиму організація, до якої входили представники 16 політичних партій і громадських організацій України демократичного спрямування. УНС розраховував на мирні, демократичні засоби боротьби за владу. Основні вимоги УНС: створення міцної самостійної Української

держави з демократичним ладом і законною владою, відповідальною перед парламентом; захист прав українського народу в міжнародній сфері; розвиток української національної культури; автокефалія церкви тощо [6].

Через кілька днів після першого засідання В.Винниченко, В.Садовський, Ф.Швець, М.Шаповал, С.Сфремов, А.Ніковський і К.Мацієвич провели нараду, на якій обговорювали вузлові проблеми, пов'язані з можливостями досягнення компромісу з гетьманом, організації Директорії чи збройного повстання. З'ясувалося, що всі присутні, за винятком Ф.Швеця, виступають за порозуміння, проти повстання. Конкретніше - серед представників соціалістів-федералістів більшість була проти повстання (бо це не відповідало їх програмі і тактиці поступовості). Але соціал-демократи, есефи - всі були за повстання, так само й самостійники висловились „за”. Тоді довелося „робити справу” поза Національним союзом, але в виборі Директорії брали участь представники всіх партій та організацій. Поки йшлося про загальну і докладну розробку плану повстання, підрахунок військових сил, виявилось, що справа довго в секреті не вилежить, тому прихильники активного виступу запропонували більш поміркованими, а саме соціалістам-федералістам, хліборобам-демократам та хліборобам-власникам зробити останню спробу демократизації уряду. Делегація з семи представників була в середу, 13 листопада 1918 р., у Гетьмана. Ось що про це писали газети: „Вся безхарактерність, боягузтво, зрадливість та нерозум П.Скоропадського з усею силою виявилися у цьому побаченні... Перед делегацією був нещасний чоловік... Цей же федераліст (П.Скоропадський) з приказу Енно, в фальшування телеграм якого брав участь і П.Мілюков, того ж вечора попав в обійми Кривошеїна й Келера, котрі йому склали кабінет на чолі з Ржепецьким й Гербелем, відомими майстрами уголовних махінацій” [7].

Якщо схарактеризувати діяльність українських лібералів, то впадає у вічі, що вони не мали єдності в діях, не було й повної злагожденості. Разом з тим, слід відмітити їхню постійну опозиційність: ліберали були в опозиції до царського уряду, до Центральної Ради в останні місяці її діяльності, до Гетьманщини, до Радянської влади. Знову і знову ліберали не утримувалися в уряді, зрештою, так і не спромоглися втілити в життя свою досить дійову програму.

Джерела та література:

1. Винниченко В. Відродження нації. Частина III. Репринтне відтворення видання 1920 р. – К.: Вид-во політичної літератури України, 1990. – 542с.
2. Грищенко А. Спектр основних політичних сил в Україні періоду Гетьманату (1918) // Друга міжнародна конференція „Гетьман Павло Скоропадський та українська держава”. Науковий збірник, присвячений 125-річчю від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 р. – К., 1998. – 241с.
3. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1918). – Ч.1-4. – Л., 1932. – 537 с.
4. Иоффе Г.З. Крах российской монархической контрреволюции. – М.:Наука, 1977. – 320 с.
5. Кульчицький С. Місце Гетьманської Держави в українському державотворчому процесі 1917–1920 рр. // Друга міжнародна конференція „Гетьман Павло Скоропадський та українська держава”. Науковий збірник, присвячений 125-річчю від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 р. – К., 1998. – 241с.
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К.: Генеза, Довіра, 1996. – 942 с.
7. Могиланский Н.М. Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белогвардейцев. Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1990. – С.115– 135.
8. Нова Рада. – 1919. – 3 січня (20 грудня 1918).
9. Приднепровский край. – 1918. – 25 (12) июля - 29(16) ноября.
10. Проданюк Ф. Українська держава і країни Четверного союзу: основні напрямки взаємовідносин // Друга міжнародна конференція „Гетьман Павло Скоропадський та українська держава”. Науковий збірник, присвячений 125-річчю від дня народження Гетьмана Павла Скоропадського та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 р. – К., 1998. – 241с.
11. Русова Софія. Мої спомини //Український історичний журнал. – 1999. – №5. – С. 139–148.
12. ЦДАВОУУ, ф. 1115, оп. 1, спр.19.
13. Там само, спр.62.
14. Якупов М.М. Партія кадетів та Українська Держава Гетьмана П.Скоропадського //Праці Всеукраїнської науково-практичної конференції „Південь України і складання Української державності: історія і сучасність”. – Ч.1. – О.:ОДЄУ. – 1994. – С.128-130.

Дорофеев Д.В.

ЦЕНТРАЛЬНАЯ АЗИЯ В ИНТЕРЕСАХ ИРАНА, КИТАЯ, РОССИИ И ТУРЦИИ: ВЗГЛЯД ИЗ США

Образование в начале 1990-х годов современной Центральной Азии открыло её для внешнего воздействия и превратило этот регион в объект постбиполярной политики Ирана, Китая, России и Турции – акторов, исторически конкурирующих между собой за наиболее благоприятнейшее в нем присутствие, доступ к его ресурсам и включение центральноазиатских стран в свои сферы влияния. Исторические аналогии демонстрируют перманентное присутствие этого процесса в поле внимания держав-лидеров: Великобритании XIX в. и Соединенных Штатов на рубеже XX – XXI вв. Британское и американское внимание связано с вероятностью